

Володимир Шинкарук

АЗ – БУКИ

*Літературно-мистецькі
студії*

Житомир
Полісся
2015

УДК 82(091):908
ББК 83.3(4Укр-4Жит)
Ш 62

*Надруковано за ухвалою
Вченої ради Житомирського державного університету ім. І. Франка
(протокол № 5 від 26.12.2014)*

Рецензенти:

Петро Васильович Білоус,

доктор філологічних наук, професор.

Володимир Олегович Єршов,

доктор філологічних наук, професор.

Віктор Михайлович Мойсієнко,

доктор філологічних наук, професор.

Ш 62 Шинкарук В. Ф. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. –
Житомир : Полісся, 2015. – 278 с. – Серія «Бібліотека
кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ
Житомирського державного університету імені І. Франка»

ISBN 978-966-655-700-4

Книгу професора кафедри теорії та історії світової літератури Житомирського державного університету ім. І. Франка В. Ф. Шинкарука «Аз-Буки» складають вибрані наукові та публіцистичні статті і нариси з історії давньої і сучасної літератури, вітчизняного мистецтва, літературного краєзнавства. Збірка відображає весь спектр науко-пізнавальних інтересів відомого українського науковця

УДК 82(091):908
ББК 83.3(4Укр-4Жит)

ISBN 978-966-655-700-4

© В. Шинкарук, 2015.

АЗ – БУКИ

Літературно-мистецькі студії

ПОЧАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

Давньоукраїнське літописання	9
«Слово о полку Ігоревім»	27
Феофан Прокопович і його трагікомедія «Володимир»	49
Тема історичного минулого народу в давній українській літературі та героїчний епос народів Європи	57

ФОЛЬКЛОР

Маруся Чурай і пісенна традиція Житомирщини	81
---	----

ЛІТЕРАТУРА ХХ СТОЛІТТЯ

Житомирщина в житті та творчості М. Рильського	101
Василь Кравченко та житомирські прототипи Михайла Булгакова	130
Василь Земляк: Перші кроки на Житомирщині	135
Прожив з весною (Творчий портрет Михайла Клименка)..	140
Творчий ужинок поетів Житомирщини	144
Зустріч, яка не відбулася в Житомирі (Спогади про Роберта Рождественського)	154

РЕЦЕНЗІЇ, ВІДГУКИ, ПЕРЕДМОВИ

Яснозір'я таланту. Передмова до книги І. Сльоти «Золото зазнів'я»	163
Автограф для вічності. Передмова до книги І. Сльоти «Автографи»	170
Відчуваючи музику слів. Передмова до книги І. Сльоти Переспіви	172
Юрій Камишний – художник, що переорює душу	180
Інше серцебиття. Відгук на книгу В. Горбунової «Мрія про маленьке життя»	183

Лазар. Друге пришестя або Ми так любили Житомир. Рецензія на книгу С. Лазо «Ми так любили „The Beatles”»	186
Одяг для думок. Передмова до книги Ірини Шинкарук «Сильніша – на одне життя»	190
Диво, знайдене на соціально-психологічному факультеті. Передмова до збірки «Диво, знайдене в собі»	193
Новий обрій Ірини Лубківської. Передмова до книги І. Лубківської «Жити і любити не уві сні»	195

ПОРТРЕТИ

Павло Карпович Сербін: Жив за високим покликанням ...	199
Зірка і смерть Леоніда Венгерова	214
Ніна Матвієнко. Голосом цієї жінки співає і плаче Україна	225
Свіча таланту Костянтина Яновського	232
Жива вода творчості: Ірина Шинкарук	235
Життя, освячене творчістю і любов'ю: Тетяна і Михайло Гузуни	241
Юрій Градовський. Талант, який не знає відпочинку.....	248
Творча характеристика Поліського ансамблю пісні і танцю «Льонок»	254
Анатолій Говораadlo – душа покладена на музику	261
Дві долі, міцно сплетені в одну: Людмила Вікторівна та Георгій Володимирович Майорови	267
Телевізійна зірка зійшла в Житомирі: Рабіга Аманжолова	270
Микола Кавецький: «Я прийшов із світанків»	273

ЖИТОМИРЩИНА В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ МАКСИМА РИЛЬСЬКОГО

Біографія поета – в його віршах. Цей відомий вислів у повній мірі можна віднести до Максима Рильського, котрий завжди в своїй творчості активно відгукувався на конкретні факти реального життя, матеріалізував спогади минулих літ, переносячи їх на сторінки власних літературних творів.

Період дитинства і юності відіграв надзвичайно важливу роль у творчій долі М. Рильського. Тут знаходяться глибинні витoki його таланту, події і люди, які визначили характер та ідейне спрямування його творчості. Не випадково багато літературознавців звертали і звертають особливу увагу на дослідження розмаїття зв'язків поета з рідним краєм, саме в них знаходячи відповіді на численні запитання, що стосуються кола літературних пошуків класика української літератури.

Поет народився 19 березня 1895 року в місті Києві, але своєю батьківщиною він завжди вважав село Романівку Попільнянського району на Житомирщині. Тут він провів дитячі та юнацькі роки, тут розвивався і міцнів його щедрий поетичний талант, формувалася світогляд, зародилася незгасна любов до рідної землі. М. Рильський навідувався в Романівку до останніх днів свого життя, знаходячи на мальовничих берегах річки Унави розраду і відпочинок, черпаючи високе натхнення із спілкування з земляками. У 1958 році в науковій рецензії на кандидатську дисертацію Л. П. Бови (Ковальчук) «Порівняльно-історичні студії над говірками південної Житомирщини» М. Рильський писав: «Для мене дисертація про говірки південної Житомирщини становить особливий інтерес: мої дитячі та юнацькі літа пройшли в місцевості, яка входить до кола досліджуваних автором районів, – у Попільнянському районі, в селі Романівці (колись Київської губернії, Сквирського повіту, Романівської волості). Не раз бував я в згадуваних дисертантом селах Кривому (Корнинського району) та Корнині, учителював у селі Вчорайшому. Не порвав я стосунків з цими місцями й донині» [1, т. 16, с. 408].

Рідній Романівці М. Рильський присвятив чимало поезій: «У Романівському запусті» [1, т. 1, с. 105], «Моїй Романівці» [1, т. 1, с. 141], «Моє село» [1, т. 3, с. 27]; про події в Романівці розповідають такі вірші, як «Взаблід» [1, т. 1, с. 126], «Дитинство» [1, т. 1, с. 142], «Рибальське посланіє» [1, т. 1, с. 161], «Сіно» [1, т. 1, с. 237], «Літо і весна» [1, т. 1, с. 226], «Мемуарна сторінка» [1, т. 2, с. 177], «Годось» [1, т. 2, с. 207], «Рибальські сонети» [1, т. 2, с. 311], «Лист до рідного краю» [1, т. 3, с. 199], «Хлопчик» [1, т. 3, с. 229], «Андрієві Малишку» [1, т. 3, с. 350]; поеми «Чумаки» [1, т. 1, с. 195], «Марина» [1, т. 2, с. 67], «Мандрівка в молодість» [1, т. 3, с. 63], а також прозова замальовка «Бабине літо». [1, т. 1, с. 409].

Романівські пейзажі вгадуються у багатьох інших творах М. Рильського. Дослідники творчості поета не без підстав вважають, що у своєму улюбленому селі він написав велику кількість поезій, але які саме – сьогодні встановити важко. Лише на автографах віршів «Студений вітер б'є в холодні вікна» [1, т. 1, с. 253], «Сон» [1, т. 1, с. 310], «Ліс» [1, т. 1, с. 311–312] поет позначив Романівку як місце їх творення.

Надзвичайно зворушливо описав М. Рильський свою малу батьківщину в автобіографічній статті «Із спогадів»: «Село Романівка на Київщині (тепер Житомирської області), кучерявий лісок на ледве помітному узгір'ї, білі хати й зелені сади понад річкою Унавою, що, перепинена греблею, розливається в широкий, порослий комишами і лататтям став... Босі діти з засмаглими ногами, з пастушими торбинками через плечі... Вечірні співи дівчат, що солодкою луною плывуть у далечінь, парубочі розгонисті пісні... Солов'їні жгучі ночі, жаб'ячий хор і гукання водяного бугая... Світ – як таємнича, ледве розкрита книга...

Я почав із цих літніх і весняних тонів, бо про що ж і споминати, як не про весну й про літо, тому, кому осінь налягла на плечі, а зима посрібілила волосся. Я почав про село, бо саме з ним пов'язані найсолодші і найболючіші спогади про дитячі мої роки». [1, т. 19, с. 32].

Походив М. Рильський зі «спольщеної» родини поміщиків. Про матір свою, Меланію Федорівну Чуприну, він писав: «Мати моя, з якою Тадей Рильський одружився другим шлюбом, була романівська селянка. Цікаво зазначити, що в «добросусідських дописах» на батька підкреслювано як «неблагодійний» і той факт, що Рильський, дворянин, одружився з селянкою. Була моя мати людиною безперечного

природного розуму. Навчена чоловіком читати і писати, вона все життя багато читала, а любила особливо Толстого, зокрема «Анну Каренину». [1, т. 19, с. 34] Окрім того, Меланія Федорівна володіла чудовим співочим даром, який зуміла передати і сину.

Багато прекрасних рядків присвятив поет своєму батькові – відомому фольклористу та етнографу Тадею Розеславовичу Рильському (1841 – 1902), що майже безвиїзно проживав у Романівці. Поляк за національністю і дворянин за походженням, Тадей Рильський ще в молодості з групою своїх товаришів-вільнодумців поклявся вірою і правдою служити українському народу, який його вигодував і виховав. Це призвело до того, що сусідські поміщики-шляхтичі оголосили Тадею Рильському справжню війну. Вони не тільки відмовили йому в своєму товаристві, а й стали засипати впливові інстанції численними доносами, звинувачуючи Тадея Розеславовича в «якобізмі», в приниженні гідності дворянина... Цікаво, що не погребував доносами на власного сина і Розеслав Рильський – дід поета, – з яким Тадей Розеславович не міг знайти спільної мови, тому що той славився жорстоким савленням до своїх селян, зневажав працю, жив заради власного задоволення.

Тадей Розеславович Рильський належав до тих передових людей, яких з абсолютною впевненістю можна назвати високим словом – просвітитель. У 60-х роках XIX століття він заснував у рідній Романівці «школу грамотності», довгий час був одним з її головних кураторів і сам навчав романівську бідноту української мови та літератури. Більше того, Тадей Розеславович протягом тривалого часу досліджував світогляд, побут і творчість трудового народу. Свої спостереження і висновки він виклав у великій науковій розвідці «К изучению украинского народного мировоззрения», яка друкувалась у журналі «Киевская старина» у вигляді циклів статей «Религиозное мировоззрение» (1888, № 11), «Семейные отношения» (1889, № 9–11), «Экономические отношения» (1903, № 31). У цьому дослідженні наводиться надзвичайно багато фактів і спостережень над життям селянства, а також велика кількість фольклорних творів, описів прадавніх звичаїв та обрядів, які Тадей Розеславович почав збирати і вивчати ще в студентські роки.

Його перу належить стаття «Студії над основами розкладу багатства», що була надрукована в «Записках Наукового товариства імені Шевченка» [ч. I, 1892, т. I, с. 29–86; ч. II, 1893,

т. 2, с. 62–113], і ряд цікавих брошур: «О заработках в Херсонской губернии, как и когда их искать и что стоит проехать туда по железной дороге или пароходом» (Київ, видавництво «Віче», 1904), «Сільські пригоди, або Про випаси» (Петербург, видавництво Благотворительного Общества издания общепользных и дешевых книг, 1905).

Велика кількість зразків народної творчості, зібраних у різні роки Тадеєм Рильським, припала до душі видатному українському композитору Миколі Віталійовичу Лисенку, який не раз приїздив до Романівки і був надзвичайно вражений самобутністю місцевого фольклору. Про це М. Рильський згадує в поемі «Мандрівка в молодість». У поемі поет розповідає, як батько разом зі своїм братом Йосипом – також студентом Київського університету – під час канікул відправився у мандри по селах Волині і Поділля. Один із царських прислужників, управитель панського маєтку економ Заблоцький надіслав в охоронне відділення донос «про підбурення селян» братами Рильськими. З 7 листопада 1860 року брати були взяті під таємний поліцейський нагляд за прищеплення селянам Бердичівського повіту «думок про рівність та комунізм».

11 січня 1861 року в садибі Рильських був проведений ретельний обшук, під час якого серед особистих речей Тадея Рильського були знайдені виписки із журналу «Колокол», що видавався за кордоном і поширювався нелегально. Київський військовий губернатор князь Васильчиков запропонував царю «выслать братьев Рильских в Казань, переведа их в Казанский университет и поручив строгому надзору как гражданского, так и учебного начальства».

«Надто добрі стосунки Рильських з селянами» викликали відповідну реакцію царських чиновників. До поліцейського управління стали регулярно надходити доноси на бунтівних братів. Жандармський полковник Грибовський у донесенні на ім'я шефа жандармів князя Долгорукова від 21 січня 1861 року писав: «Фаддей Рильский... с молодыми парнями в своей комнате пировал по целым ночам, курил с ними трубки, пел малороссийские песни, рассказывал о давно прошедших временах Украины, какое в то время народ терпел рабство и угнетение от властей сильных, пока не переполнилась чаша их (селян – В. Ш.) терпения. И вдруг по призыву вождя своего Богдана Хмельницкого восстала вся Украина, мечом с потоками крови своей, свергла вражью силу, искупив себе веру и самостоятельную независимость! Украсал рассказ свой еще

разними легендами: о казнях богатырей, об удали казацкой Запорожской Сечи и тому подобное» [2, стр. 29, л. 1].

Хоча Тадей Рильський на засіданні слідчої комісії заявив, що «никаких возмутительных речей противу высшего сословия крестьянам не говорил», а також «ни к какому тайному обществу коммунистов не принадлежал», його революційно-агітаційна діяльність була доведена і комісія визнала Тадея Розеславовича винуватим у скоєнні антидержавного злочину.

16 лютого 1861 року начальник III відділу князь Долгоруков надіслав міністру освіти Росії офіційного листа, в якому говорилось: «Проведенные секретные дознания подтверждают подозрения о неблагонамеренности Рильских: первый из них (мається на увазі Тадей Розеславович – *В. III.*) во время приездов в поместье отца сблизался с крестьянами, входил с ними в короткие отношения, посещал их в домах и шинках, в месте с ними работал в поле, вместе пил водку и пел песни, приобретал таким образом их расположение и доверие, старался, по-видимому, рассказами песнями и чтением делать им внушения, в которых проглядывает неблагонамеренная и возмутительная цель – возбудить в крестьянах ненависть к высшему сословию и уверить их, что (воно – *В. III.*) навсегда мешало равенству, свободе и благосостоянию простого народа; у них оказалось несколько листков тетради, писаной Фаддеем Рильским на малороссийском языке, в которой рассказывается история Украины, наполненная местами, могущими возмущать крестьянские умы, так, напр.: об угнетениях простого народа, о восстание под предводительством Хмельницкого, об успехах этого восстания и т.п.» [1, т. 19, с. 45].

Того ж дня, 16 лютого 1861 року, імператор Олександр II підписав представлення Київського генерал-губернатора Васильчикова, в якому рекомендувалось виселити братів Рильських до Казані. Але згодом Васильчиков змінив свою думку і в черговому донесенні на найвище ім'я від 31 березня запропонував залишити Рильських у Києві, оскільки після опублікування царського маніфесту про звільнення селян від кріпосної залежності така форма покарання Рильських втрачала б сенс і підривала віру в процеси демократизації суспільства. Міркування Васильчикова імператор визнав доцільними і 8 квітня 1861 року відмінив попередній репресивний указ.

Вражений поведінкою своїх синів Розеслав Рильський відмовив обом у спадку. Він вважав, що діти навіки зганьбили свій дворянський рід. Лише незадовго до смерті, страждаючи

від докорів сумління, батько відписав Тадею Романівку, а Йосипу заповів село Бровки.

Допити і жорстоки переслідування не зламали Тадея Розеславовича, а, навпаки, загартували його характер. Вже в травні 1861 року він кинув новий виклик офіційній владі. Разом з багатьма іншими патріотами-українцями Тадей Рильський приїхав у Петербург, щоб супроводжувати труну з тілом Тараса Григоровича Шевченка від столиці Російської імперії до Чернечої гори в Каневі – місця захоронення Великого Кобзаря.

Стосунки братів Рильських з поліцейським управлінням зацікавили видатного російського письменника і громадського діяча Олександра Івановича Герцена. В розділі «Смесь» свого журналу «Колокол» від 1 червня 1861 року Герцен писав: «Правда ли, что братья Рьльские, студенты Киевского университета, сосланы в Казань по доносу Васильчикова, что они обращаются по-братски со своими крестьянами? Правда ли это?» [3, т. 15, с. 238].

Тадей Розеславович був для сина високим ідеалом людяності і доброти, відданого служіння народу. Не випадково одна із кращих поем письменника «Чумаки» має таку посвяту: «Пам'яті мого батька Тадея Рильського». [1, т. 1, с. 195]. З особливою теплою і щирістю говорить поет про Тадея Розеславовича у віршах «Ріо-де-Жанейро» [1, т. 4, с. 200], «Взабрід» [1, т. 1, с. 126], а також у поезії «Сіно» [1, т. 1, с. 237]. Основу цього надзвичайно цікавого твору склала давня розповідь батька про те, як одного разу вночі під час довгої подорожі йому довелося заночувати на возі просто неба. На кілька кілометрів поруч не було нікого, окрім старого візника. Вранці, коли батько прокинувся, то побачив біля себе візника, змученого безсонням. Обіч лежала гострозаточена сокира... Старий після недовгих вагань щиросердно зізнався, що всю ніч не зімкнув повік – боровся з диявольським бажанням вбити свого супутника і привласнити його гроші та нехитрий дорожній скарб.

Тадей Розеславович Рильський користувався великим авторитетом і популярністю не тільки серед прогресивної української інтелігенції, а й серед простого люду. Його добре пам'ятали і через багато років після смерті. Якимось письменник Олесь Жолдак переповів розповідь Андрія Малишка про те, як наприкінці 1918 року Максим Рильський та Павло Губенко (згодом видатний український письменник-гуморист Остап Вишня), боячись політичної невизначеності, оскільки влада

постійно переходила із рук у руки, вирішили перебути важку годину десь у більш безпечному місці і на барці відправились вниз по Дніпру із Києва до Трипілля. Цю історію А. Малишку по великому секрету повідав сам Максим Тадейович, а на те, чому про неї шанувальники таланту поета довідалися так пізно, були свої вагомні причини. По-перше, потрібно було б пояснювати офіційним представникам, від якої влади утікали молоді літератори. По-друге, обидва письменники-втікачі потрапили до рук Данила Терпила, більш відомого в історії під іменем отамана Зеленого. Довідавшись, що перед ним учитель Максим Рильський, Зелений запитав, чи він, часом, не родич «хлопомана» Тадея Рильського? Почувши ствердну відповідь, отаман не тільки відпустив затриманих, але ще й дав підводу і чоловіка, який супроводжував їх до самої Романівки [4, с. 141].

Зрозуміло, чому М. Рильський так ретельно приховував описаний епізод. У сталінські часи розголошення подібного факту вказувало б на зв'язок поета з бандитами, ворогами Радянської влади, що, без сумніву, викликало б одне – репресії.

Ця невеличка і маловідома сторінка біографії письменника зайвий раз підкреслює, якою міцною і довговічною залишалась добра слава Тадея Розеславовича Рильського. Багато відомих людей широким пишалися дружбою з ним і з членами його родини. У Романівку до сім'ї Рильських не раз приїздив професор історії та археології Київського університету Володимир Антонович, сюди, як уже відзначалось, любив навідуватись і композитор Микола Лисенко. Син Миколи Віталійовича Остап згадував: «З неприхованою гордістю знайомив нас Тадей Розеславович зі своїми синами. Найстарший – Іван – то моя права рука в господарстві. Знає і любить землю. Богдан – той у піснях кохасться. Чи яке весілля на селі, чи просто парубки збираються, там і шукай його. А це, – показав Тадей Розеславович на малого хлопчика, такого ж худорлявого, як і батько, що так і блискав на нас своїми чорними оченятами, – найменше моє хлоп'я – Максим. Мале, та як кажуть, бідове. Занадто розумне на свої роки, та й шибеник, яких мало...» [5, с. 12].

Великий вплив на М. Рильського мали його старші брати – Іван та Богдан. Іван Тадейович Рильський (1880 – 1933) здобув юридичну освіту, був надзвичайно обдарований музично, захоплювався літературою, займався перекладами з польської, англійської, французької, зокрема перекладав твори В. Оркана, Д. Лондона, Гі де Мопасана, П. Меріме:

Характер мав Іван – мов скойка та перлова,
Що розкривається вряди-годи:
Бувало, в час такий не вимовить і слова,
Де в іншого язык бовтався сюди й туди...
...Мав пам'ять добру він на речі й імена
І спогади беріг, немов добірний овоч... [І, т. 3, с. 65].

Богдан Тадейович Рильський (1882 – 1939) після закінчення юридичного факультету Київського університету оселився в Романівці, займався сільським господарством. Він славився як прекрасний виконавець народних пісень, знав їх велику кількість:

У середульшого із трьох братів, Богдана,
Без пісні не було й хвилини у житті.
Чи наглий сум опав, чи дівчина кохана
Привітно глянула, зустрівшись на путі,
Чи – що там критися! – зігріла чарка п'яна,
Чи речі трапились найменші і пусті,
Що інший би на них ніяк не обізвався, –
На все він піснею, як ехо, відкликався [І, т. 3, с. 69].

У сім'ї знали, що Богдан збирався стати актором, мріяв про подорожі, але, на жаль, тяжка хвороба та різкі зміни в суспільному житті не дозволили йому здійснити свої наміри. Він також займався літературною діяльністю, перекладав з російської, найбільше цікавився творчістю Олександра Гріна та Олексія Толстого.

Після смерті батька брати активно займалися освітою і вихованням молодшого брата, впливаючи на формування його світогляду. Богдан допомагав Максиму в заняттях музикою, Іван навчив його польської мови. Івану присвячені такі вірші поета, як «Весною ми їздили в поле» [І, т. 1, с. 114], «Рибальське посланіє» [І, т. 1, с. 161]. У 1912 році в другому числі журналу «Українська хата» М. Рильський опублікував прозовий малюнок «Бабине літо», який відкривався лаконічним рядком: «Посв. моїм братам» [6, с. 67–69].

Улітку 1909 року в Романівці братів Рильських навідав видатний український письменник та громадський діяч Володимир Винниченко. На превеликий жаль, Винниченко різко негативно відреагував на розповідь про одруження Тадея Розеславовича з простою романівською селянкою, колишньою

кріпачкою. Він надав цій історії характеру фарсу і використав її як сюжет для комедії «Молода кров» (1910). Ця комедія, на думку Євгена Маланюка, «нічого спільного з дійсністю не мала».

М. Рильський завжди пишався своїми старшими братами, ставився до них з однаковою любов'ю і щирістю, зважав на їхні рекомендації і поради. З Іваном та Богданом поет звик ділитися життєвими враженнями, вони були першими критиками і слухачами багатьох його літературних творів:

Подяку я, брати, складаю вам обом, –
І спогад мій про вас зо мною лиш розтане,
Як пісні давньої, чумацький довгий звук,
Що завмирав колись луною серед лук [1, т. 3, с. 65].

Неабияким авторитетом і любов'ю М. Рильського користувався і його хрещений батько Йосип (Осип) В'ячеславович Юркевич (1855 – 1910) – земський лікар, особистість яскрава, душевно щедра, з безліччю талантів. Після смерті Тадея Розеславовича Рильського у 1902 році Осип В'ячеславович був призначений опікуном юного Максима. Він став тією людиною, якій судилося ввести обдарованого юнака у світ високої літературної творчості, допомогти йому повірити у власні сили. Не випадково свій перший вірш М. Рильський присвятив саме йому, Осипу Юркевичу. Мова йде про вірш «Весна», який був надрукований у газеті «Рада» 20 квітня 1907 року як епіграф до статті О. Юркевича «Сучасні сільські малюнки». Стаття починалася словами: «Простенький цей, наївний і надзвичайний, чулий вірш прислав мені недавно хрещеник мій, синок покійного сусіда і приятеля, дванадцятилітній хлопчик, дитина» [1, т. 1, с. 508]. За рекомендаціями Осипа В'ячеславовича редколегія газети «Рада» взяла до друку і наступний вірш юного поета. Його було надруковано 9 грудня 1907 року.

М. Рильський згадує Осипа Юркевича у віршах «Дитинство» [1, т. 1, с. 142], «Ріо-де-Жанейро» [1, т. 4, с. 200], в багатьох листах, в автобіографічній статті «Із спогадів». Своєму хрещеному батькові Максим Тадейович присвятив також свій перший прозовий твір – оповідання «Чарівний город», яке було написано в 1911 році – через рік після смерті Осипа В'ячеславовича.

Смерть Осипа Юркевича, як і смерть батька, глибоко вразила п'ятнадцятирічного Максима. За його власними словами, це були два найбільших потрясіння юності. В листопаді 1910 року Осип В'ячеславович приїхав у Київ, на Паньківську вулицю, в гості до родини Шпілевичів – своїх добрих знайомих. У Шпілевичів на той час мешкав і Максим Рильський. Для Осипа Юркевича ця поїздка закінчилась трагічно. Він раптово захворів і через декілька днів помер. За вимогою селян ховати його вирішили в селі Кривому, де Осип В'ячеславович постійно жив і працював. Оскільки покійний лікар був серед «неблагонадійних» і в 1905 році навіть був посаджений до Лук'янівської в'язниці за участь у революційних виступах, поліція супроводжувала траурну процесію (труну з тілом Юркевича перевозили залізницею) до самого Кривого.

М. Рильський став свідком багатьох принизливих поліцейських процедур. Боячись крамоли, жандарми перевіряли навіть написи на стрічках надгробних вінків... Як і заповідав лікар, його будинок передали у власність селянській громаді і у ньому було відкрито лікарню. Ось чому в 1964 році на той час уже важко хворого поета глибоко засмутила і обурила одна із публікацій у попільнянській районній газеті «Перемога», в якій «незабутнього доктора» несправедливо і образливо обізвали магнатом. У листі до онука Осипа В'ячеславовича – Юрія Львовича Юркевича – від 30.04.64 М. Рильський відстоює право О. Юркевича на добру і світлу пам'ять в серцях майбутніх поколінь [1, т. 20, с. 533].

У Кривому, в садибі свого хрещеного батька, М. Рильський познайомився з Йосипом Яковичем Магометом (1880 – 1974) – видатним українським селекціонером, який від початку 900-х років до 1912 року працював садівником в О. Юркевича. Восени 1918 року знайомство переросло в щирю приязнь і віддану дружбу. В цей час Йосип Якович очолював садовий відділ продовольчої управи в Сквирі, а Максим Тадейович виконував у цій управі обов'язки заступника секретаря. Дружба тривала до останніх днів життя М. Рильського. Поет захоплювався самобутнім талантом Магомета, його кипучою енергією, знанням природи. У поемі «Мандрівка в молодість» він писав:

Дивак у звичаях, натурою поет,
В гібридизацію залюблений без міри,
Він має прізвище химерне – Магомет,

Хоч українець сам, в найкращім сенсі щирий...
З дитинства я свого моливсь на Магомета,
Магометанином не ставши ні на мить!
Його маленького у Сквирі кабінета
Я без секатора не можу уявити,
Без Дарвінового над книгами портрета,
Листів Мічуріна, засушених суцвіть,
Але найбільше з ним пов'язані у мене
Осінніх яблук дух, троянд огонь черлений [1, т. 3, с. 97].

У 1947 році М. Рильський активно підтримував висунення кандидатури Й. Магомета на здобуття Сталінської премії, про що свідчить лист на адресу міністра сільського господарства Г. П. Бутенка від 13 грудня 1947 року [1, т. 19, с. 268]. А в 1955 році з нагоди ювілею М. Рильський вітав народного селекціонера телеграмою такого змісту: «Сердечно поздоровляю невтомного і натхненного працівника на ниві селекції, блискучого майстра і вчителя, мого давнього друга. Нехай цвіте ваше життя, Йосипе Яковичу, як цвітуть весною сади, посаджені вами на Радянській Україні. Хвала вам і слава!» [1, т. 3, с. 674].

Йосип Магомет за своє життя вивів і поліпшив понад 100 сортів овочево-баштанних, плодоовочевих та квіткових рослин. Чарівником називає його М. Рильський у нарисі «Садівник», написаному в 1946 році і присвяченому, зрозуміло, Й. Магомету [1, т. 17, с. 269]. В нарисі Максим Тадейович з гордістю відзначає, що сад, посаджений селекціонером у Кривому в далекі роки, ще й досі «дає цвіт і плід» на радість людям, а сам поет і його друзі не куштували «нічого солодшого і ароматнішого, ніж полуниці, виведені Магометом і названі «Доктор Юркевич».

Високу оцінку Йосипу Яковичу і як людині, і як вченому-практику дає М. Рильський у листах до журналіста і письменника Петра Омельченка, котрий на той час жив і працював у Попільні. Петро Омельченко здійснював літературний запис і готував до друку книгу Й. Магомета «В садах України». Книга вийшла в 1962 році, і один із двох її розділів має назву «В селі Кривому». В ньому зображені події саме того періоду життя і діяльності Й. Магомета, коли він перебував на службі в лікаря Юркевича. В книзі цікаво змальовується і сам лікар, і члени його сім'ї, а також члени родини Рильських. Серед них, звичайно, – і Максим Тадейович.

Й. Магомет ставився до поета зі щирою любов'ю і відданістю. Вони досить часто зустрічались, обмінювались листами. Після смерті Максима Тадейовича народний селекціонер один із виведених нових сортів півонії назвав на його честь – «Максим Рильський». Й. Магомет залишив для нащадків також і цікаві спогади про друга-поета [7, с. 33].

У Кривому відбулась ще одна подія, яка відіграла важливу роль у творчій долі М. Рильського. В липні 1904 року в Криве із Києва приїхала Віра Володимирівна Шпілевич. Віра Володимирівна (в майбутньому науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії Академії Наук УРСР) дружила з Ніною Юркевич – дочкою лікаря О. Юркевича. В цей час завітали до садиби гості з Романівки – Іван Рильський зі своїм дев'ятилітнім братом Максимом [7, с. 24]. Дівчатам доручили розважати хлопчика, але Максиму зовсім не бажалося розваг, мабуть, хлопчика турбувало щось, побачене ним у дорозі. Він попросив залишити його на самоті, відшукав олівець та папір і згодом подав дівчатам вірш:

Чого Бог карає
Тих бідних людей?
Чого не всі рівні?
Чого декотрі тої долі не мають,
А другі в щасті пишнім вмирають?
Та більше нещасливих,
Що долі не мають.
Та більше бідних людей,
Що цілий вік у журбі
Від горя ридають [1, т. 1, с. 508].

Наводимо цей вірш повністю, адже хронологічно він є другим поетичним твором, написаним юним Максимом. Перший («Прошак») сам автор датує 1903 роком і відтворює в автобіографічній статті «Із спогадів». Ці обидва вірші, зрозуміло, не відзначаються високим художнім рівнем (тому М. Рильський і не включив їх до жодної із своїх збірок більше того, у «Прошаку» відчувається вплив ранньої поезії М. Лермонтова «Нищий»), але показово і символічно, що вони зачіпають важливі соціальні проблеми, а також яскраво свідчать про етапи ідейного та творчого зростання письменника.

Що стосується Віри Шпілевич, то їй у майбутньому судилось стати першою жінкою, якій М. Рильський присвятив

свої поезії. В 1911 році він пише вірш «В місячному морі» з посвятою «В. В. Шпілевич». На відміну від раніше згаданого твору «Чого Бог карає...», ця поезія передає глибинні інтимні почуття ліричного героя:

...І в серці мрії і кохання,
І пісня знов, як пташка, в'ється –
Забудьмо муки і страждання –
Музика тиха з неба ллється [1, т. 1, с. 320].

Почуття закоханості ніколи не полишало М. Рильського. Більшість його творів можна розглядати як поетичне освідчення в любові до жінки, рідної землі і народу. Особливо дорогими для поета були спогади про роки дитинства і юності, проведені в Романівці. На все життя зберіг М. Рильський щирі почуття і до своїх земляків, серед яких у нього було багато добрих і відданих друзів.

У своїх поетичних творах Максим Тадейович досить часто звертався до зображення «тих днів щасливих», що подарувала йому рідне село. У віршах «Дитинство» [1, т. 1, с. 142], «Тодось» [1, т. 2, с. 207] поет згадує свого друга Яська (Івана) Ольшевського, який шоліта наймався до Рильських у пастушки. Ясько був однолітком Максима і, звичайно, постійним учасником їхніх дитячих ігрищ і забав. Хлопці разом пізнавали оточуючий світ, усю складність і неоднозначність людських взаємин:

Багато дечого з Яськом ріднило нас.
Тепер, дитячі ті пригадуючи годи,
Я добре розумів, що мали водночас
Фантазію, мовляв, і потяг до природи
Обидва хлопчаки. Узявши про запас
Насіння й гниличок, рушали до пригоди
Ми втрюх із Кваксом, і всім здавалось трьом
Гайок наш пущею, а шпак – тетеруком [1, т. 3, с. 78].

Батько Яська Ольшевського – Григорій Гнатович, людина корислива і хвалькувата – «був десь за економа», за доброю чаркою завжди любив пригадати, як «в карти виграв четвірку вороних, дві шуби і карету». Ясько ж, на відміну від батька, відзначався особливою скромністю і доброзичливістю. У поемі «Мандрівка в молодість» М. Рильський з болем і скорботою

говорить про трагічну загибель свого кращого друга дитинства від випадкової кулі:

Спасибі, Яську мій, що поділяв зі мною
Ти перші радості на життєвій весні!
Бідахо, молодим ти смертю вмер дурною –
Хоч від вояцьких рук, проте не на війні:
Товариш твій солдат почав перед тобою
Робить гвинтівкою артикули смішні,
Приціливсь жартома в Ольшевського Івана,
І куля вдарила – як завсігди, нежданна! [1, т. 3, с. 81].

Твори М. Рильського завжди сповнені хвилюючими роздумами над важливими проблемами людського буття, видно, що письменника по-справжньому хвилює доля його земляків. Глибоким співчуттям проникнуті рядки поеми «Мандрівка в молодість», в яких Максим Тадейович говорить про ще одного свого друга дитинства Андрія Романенка. Всі відзначали особливу працьовитість Андрія, неабиякий поетичний хист, але він так і не зміг розкрити глибину своєї натури, проявити багатогранну обдарованість. Авторкові боляче, що обставини і роки витравили з душі Романенка оптимізм, поетичне світосприймання, загубили літературний талант. Натомість він «звичайним став шевцем і вмер над склянкою брудного самогону» [1, т. 3, с. 75].

Сестра Андрія – білява і блакитноока – у дитинстві дуже подобалась Максиму. Ця кмітлива і весела дівчинка стала предметом трепетного дитячого захоплення Рильського, яке йому, незважаючи на всі зусилля, не вдалося приховати від товаришів:

До сірих оченят додайте ім'я Ганя –
І хай згадається вам перше на віку,
Незграбне, дещицю малповане кохання,
Дівча засмалене в волошковім вінку [1, т.3, с.74].

У поетичних творах Максима Рильського перед читачами постає справжня галерея чудових образів селян – земляків поета: «відьмар і вовкулака» Сидір Верещак, чумаки з діда-прадіда Марко Наджос та Семен Підпалок (поема «Чумаки»), талановита народна співачка Каська з Кошляків та «підхмелений баштанник Гриць», пісні яких записував сам Микола Лисенко (поема «Мандрівка в молодість»). У цій же

поемі автор змальовує заядлого рибалку і неперевершеного оповідача діда Ігната Остапенка на прізвисько Курка, який знав безліч мисливських і рибальських історій і колись навіть «зловив вовка власною рукою» (цей герой згадується і в поезії «На узліссі»), а також одного із перших вчителів юного Максима в питаннях політики та економіки Івана Даниловича Климацького.

Поетичні твори М. Рильського «відлунюють життя», відтворюють яскраві подробиці і деталі, зачіпають актуальні й сьогодні моральні та соціальні проблеми. Для поета завжди було принциповим звернення до життєвої конкретики, до життєвих глибин. Він активно відмежовувався від зайвої дидактики, уникав набридливого філософського абстрагування, а звертався виключно до зображення того, що має реальний зміст. Ось чому більшість героїв віршів та поем М. Рильського мають реальних прототипів.

Вірш «Хлопчик» Максим Рильський присвятив своєму племінникові, також Максиму Рильському – сину старшого брата Івана. В цьому невеличкому творі, який побудований на основі яскравих життєвих фактів, М. Рильському вдалося відобразити долю цілого покоління людей, котрим випало винести на своїх плечах страшний тягар Великої Вітчизняної війни, поклавши на вітар свободи і незалежності країни найдорожче, що є у людини, – власне життя.

Автор поступово вводить своїх читачів у світ почуттів і захопленя хлопчика Дмитрика, розповідає про етапи становлення його характеру. З раннього дитинства герой пізнав важку селянську працю, справжню ціну сповнених напруги днів сівби і жнив. Торкнулось долі Дмитрика і раннє сирітство, але не вистудилась душа хлопця, не знищилась повага до людей, захопленість красою рідного краю. Та понад усе він любив музику, добре грав на дудці, мріяв про баяна:

Роки минали – і допався він
І до баяна, як військова школа
Його в свої обійми прийняла.
Приходить він, бувало, у неділю
До нас – такий кумедний в уніформі,
Немов солдатик-лялька на вітрині, -
Одповіда лиш «так» та «ні». Зате
Як усміхнеться – серце переверне!
В самодіяльному він грав гуртку

І лиш про той гурток оповідати
Умів не скупю – і тоді являв
Зненацька спостережливість і гумор [1. т. 3, с. 230].

З військової школи юнак одразу потрапив на фронт, став командиром взводу саперів. Довго не було від нього відомостей. Не дочекавшись звістки від сина, померла мати, втратили надію побачити Дмитрика односельці... Лише згодом сестра Оксана отримала від військового командування листа і посилку з орденом. У листі говорилось, що Дмитрик героїчно загинув в одному із боїв з фашистами, прикриваючи відхід своїх бойових товаришів. Саме так у 1944 році при визволенні Польщі загинув реальний прототип цього літературного персонажа – лейтенант Максим Іванович Рильський, нагороджений посмертно орденом Червоного Прапора.

Трагічний фінал твору не зумів повністю знищити, або навіть приглушити його високий оптимізм і героїчно-патріотичний пафос. Завершальні рядки вірша утверджують думку про нездоланну силу життя, про безперервність естафети поколінь, естафети подвигу:

Шумлять жита, оновлене село
У воду видивляється з узгір'я,
У небі хмари плинуть срібнопері –
І на баяні грає хтось далеко
Мотив, що Дмитрик над усе любив [1, т.3, с.231].

Але найчастіше у художніх та публіцистичних творах М. Рильський згадує своїх найперших вчителів, «поводирів по життю» – селян рідної Романівки Дениса Каленюка та Родіона (Редька) Очкура.

Денис Каленюк, як ніхто інший, знав звички диких тварин і птахів, саме він пристрастив юного Максима до рибальства та полювання. До речі, рибальство Денис Ісакович вважав священнодійством, і в окрузі не було нікого, хто б міг достойно суперничати з ним. М. Рильський і його старший товариш довгі години проводили разом. До того ж Денис Каленюк був чудовим оповідачем, і хлопець з величезною цікавістю і захопленням слухав дивовижні розповіді досвідченого рибалки та мисливця:

З Денисом ми не раз в години ранку ніжні,
Як тіні плавали на дощанім човні,

Підстерігаючи лиски, чирята й крижні, –
І скільки тасмиць він оповів мені
Про звичаї качок, про голоси їх різні, –
У серпні от такі, такі-от навесні!
Він часом розкривав прикмети і секрети,
Що і в Мензбіра ви подібних не знайдете [1, т. 3, с. 84].

Денис Каленюк любляв книги, і дуже часто Максим приносив йому з домашньої бібліотеки твори письменників-класиків, а також пригодницькі романи, якими Денис Ісакович особливо захоплювався. М. Рильський був зобов'язаний старому рибалці власним життям: колись Каленюк в останню мить врятував потопаючого Максима.

З гарячим співчуттям розповідає поет про нещастя, яке згодом спіткало його друга. Застаріла рана на нозі Дениса Ісаковича призвела до гангрени, і, щоб врятувати йому життя, лікарі змушені були ампутувати ногу. Каліцтво вплинуло на характер Каленюка, але не змогло змінити ті його риси, які найбільше подобались друзям і односельцям. Звичайно, про рибальство та полювання потрібно було забути, але, щоб постійно знаходитись серед людей, у центрі подій, Денис Каленюк найнявся до пана Рудого сторожувати новозбудований млина.

Не менш складною і драматичною була доля Родіона Очкура. М. Рильський зізнається, що Редько не раз вражав його поєднанням талантів хлібороба і артиста, чудового шевця і вмілого мисливця. До того ж він мав славу кращого косаря, і влітку, у пору жнив, постійно наймався до багатих людей косити жито, пшеницю чи сіно. А ось у довгі зимові вечори Родіон Васильович часто брав до рук скрипку. Зачудовано слухали присутні його гри. Максим Тадейович не без підстав вважав, що Родіон Очкур уособлює собою надзвичайну обдарованість і працьовитість всього українського селянства.

Але, маючи стільки прекрасних рис і якостей, важко працюючи, Редько ледве зводив кінці з кінцями. Врешті-решт вирішив спробувати щастя в Росії і поїхав обживати далекий Сибір. Довгих чотири роки поливав він своїм потом чужі землі, а потім повернувся до рідної Романівки, без якої, як виявилось, не міг жити:

Як романтично він умів оповідати
Про норів лебедів і звичаї гусей,

Про те, що раз його поранений сохатий
Ледь-ледь не затоптав, про рибу, про людей!..
Як він хвалив Сибір! Чого ж вернувся до хати
Своєї вбогої? Звичайно, вчинок цей
Усім він пояснив причиною одною:
Неси́ла, мов, було боротись з мошкарою [1, т. 3, с. 87–88].

Про Дениса Каленюка та Родіона Очкура М. Рильський розповідає в таких віршах і поемах, як «На узліссі» [1, т. 1, с. 74], «Рибальське посланіє» [1, т. 1, с. 161], «Літо і весна» [1, т. 1, с. 266], «Рід-де-Жанейро» [1, т. 4, с. 206], «Катерина» [1, т. 2, с. 113], «Мандрівка в молодість» [1, т. 3, с. 63–132].

Як відомо, на початку 1919 року, в один із найтяжчих періодів свого життя, коли в душі письменника точилась драматична боротьба, велись напружені пошуки власного місця в літературному процесі, визначалися нові ідейно-художні засоби і нові шляхи в творчості, М. Рильський залишає Київ і поселяється в селі Вчорайшому Ружинського району, розташованому за п'ять залізничних перегонів від Романівки. З січня 1919 року по березень 1921 року він працює вчителем української мови і літератури Вчорайшенської середньої школи.

Вчорайшенський період до сьогоднішнього дня залишається одним із найменш досліджених періодів життя і творчості М. Рильського. Відомо, що цей час став для молодого літератора часом накопичення сил, активно вплинув на розуміння соціальних суперечностей життя, визначив нову якість його поезії та перспективу подальшого розвитку літературного таланту.

Директор Вчорайшенської школи Микола Тодосович Влодек прийняв нового вчителя з неприхованою радістю, надавши йому невеличку квартиру в одному із шкільних будиночків. Харчувався Максим Тадейович у родині Мефодія Оксентійовича та Катерини Омелянівни Середюків, яких в селі прозивали Хуторними.

Сину Мефодія Оксентійовича Михайлу та його дружині Віллі через багато років судилося стати хрещеними батьками автора цих рядків. Як розповідали вони мені, прізвисько своє Середюки отримали тому, що до революції жили на невеличкому хуторі неподалік від Вчорайшого. Досить швидко в молодого вчителя з'явилися нові друзі. Особливо тісно здружився М. Рильський з чудовим знавцем рідної природи Іваном Якубівським.

У 1935 році, згадуючи своє перебування у Вчорайшому, М. Рильський пише вірш «Сторінка». На початку цього твору поет розповідає давню легенду, пов'язану з походженням назви цього села:

Переказ є: Хмельницького загін
Колись жовніри польські тут розбили,
А козаки на другий день жовнірам
Усипали: «Оце вам за вчорашне!»
Отож зовуть відтоді те містечко –
Вчорашнім чи Вчорайшим [1, т. 2, с. 330].

Основу вірша складають події громадянської війни. Поет згадує, як у 1919 році у Вчорайше ввійшли польські війська. «Рятівників отчизни» з розпростертими обіймами зустрічали лише куркулі, ксьонз «і піп, забувши релігійний розбрат». А наступного дня, вранці, на центральному майдані містечка «заради моціону» польські жовніри потоптали кіньми та посікли гарапниками жінок, дітей та літніх мешканців Вчорайшого. Цей епізод глибоко вразив і обурило поета, ось чому навіть більш як через півтора десятка літ не зміг забути М. Рильський «про вершників, про смугу на плечі у хлопчика», про «дівочі зойки і старечий плач» [1, т. 2, с. 331].

Про перебування М. Рильського у Вчорайшому свідчила меморіальна дошка, відкрита у 1981 році на фасаді колишньої Вчорайшенської середньої школи: «Тут з 21 січня 1919 року по 24 березня 1921 року працював учителем української мови і літератури видатний український радянський поет і громадський діяч Максим Тадейович Рильський».

На жаль, приміщення школи сьогодні знаходиться в аварійному стані і потребує термінового ремонту. Місцева влада змушена була зняти дошку з фасаду напівзруйнованої будівлі. Проблема увіковічення пам'яті про перебування М. Рильського у Вчорайшому покищо чекає свого вирішення.

Максим Тадейович завжди з особливою цікавістю ставився до всього, що якимось чином було пов'язане з Житомирщиною. У творах письменника часто згадується не тільки рідна Романівка і Вчорайше, де він жив та працював, але й Корнин, Криве, Липки, Кошляки, Кодня, Бердичів, Новоград-Волинський, Житомир та інші села і міста нашої області. Протягом усіх років життя М. Рильський з великим задоволенням приїздив на Полісся, розуміючи, що саме тут, на

цій благословенній землі, народився його високий поетичний талант, саме тут відбулося його духовне становлення і сходження до вершин творчої майстерності.

М. Рильський досконало знав історичне минуле рідного краю, його кращик людей, постійно слідкував за подіями політичного, економічного, культурного життя Житомирщини. Сьогодні багатьом відомо про особливе захоплення письменником творчістю Лесі Українки, його знайомство зі знаменитим російським прозаїком В. Короленком, про дружні стосунки з О. Довженком, Л. Нікуліним, Д. Гофштейном, М. Талалаєвським, О. Добаховою та іншими нашими відомими земляками. Але цими прізвищами не вичерпується список представників творчої інтелігенції Житомирщини, у яких була щаслива нагода спілкуватися з Максимом Тадейовичем.

М. Рильський зіграв визначну роль у долі відомого українського письменника Василя Кучера. В. Кучер народився в селі Любимівка (стара назва Вербів) Андрушівського району. Згодом його родина переїхала в село Ставище неподалік від Романівки. Батько майбутнього письменника – вчитель за фахом – заприятелював з Рильськими. Якось йому і Максиму Тадейовичу доручили привезти із Сквири до Ставищ два мішки грошей – першу заробітну плату вчителям від радянської влади. Ось тоді і зустрівся майбутній прозаїк Василь Кучер з уже відомим поетом, автором двох поетичних збірок, Максимом Рильським [4, с. 30] Василь Степанович згадував, як здивувався М. Рильський, випадково побачивши в його пастушій торбі не окраєць хліба, не якусь дитячу іграшку, а «Кобзаря» Т. Шевченка...

Коротка розмова з М. Рильським зосталася в пам'яті хлопчика на все життя, а, прощаючись, поет подарував на згадку малому пастушкові свою першу книгу віршів «На білих островах». Саме з цих двох книг – Шевченкового «Кобзаря» та збірки поезій М. Рильського – і розпочався Кучер-письменник, а особисте знайомство підлітка зі «справжнісіньким поетом» утвердило його на думці самому зайнятись літературною творчістю і згодом сягнути найвищих мистецьких вершин.

М. Рильський активно слідкував за літературною діяльністю В. Кучера, про самого письменника і про його творчість згадував в листах до Г. В. Омельченка [1, т. 19, с. 216], С. К. Дейч [1, т. 20, с. 315], Б. М. Рильського [1, т. 20, с. 321]; відзначав В. Кучера в літературознавчій статті «Українська радянська література в дні визволення України» [1, т. 13, с. 112]

та в статті з фольклористики «Героїчний пафос українського народу» [1, т. 16, с. 137].

Надзвичайно теплі стосунки підтримував М. Рильський з поетом Миколою Шпаком (1909 – 1942). Микола Іполітович Шпак (Шпаківський) народився в селі Липках Попільнянського району на Житомирщині в родині садівника. Захоплення поезією привело його до популярного молодіжного об'єднання «Молодняк». У 1934 році в Києві на одному із засідань саме цього літературного об'єднання і зустрілись обидва земляки: «Ми пам'ятаємо його – стрункого, вродливого юнака з золотим волоссям, з ясным поглядом і милою посмішкою, простого, скромного, закоханого в життя і поезію. Ми були свідками його перших творчих кроків, ми радісно спостерігали, як наполегливо і сумлінно працював він над словом, і не раз і не два переробляючи свої вірші. Нам було любо почувати в цих його віршах повів рідних ланів та садків, чистий подих народної пісні» – так писав про свого молодого товариша М. Рильський у статті «Микола Шпак» [1, т. 13, с. 233].

Із самого початку Великої Вітчизняної війни Микола Шпак воював у лавах Червоної Армії. Потрапивши до ворожого оточення, він змушений був пробиватись до рідних Липок. У своєму селі поет-воїн створив підпільну організацію, члени якої вели активну боротьбу з ворогом. У цей час М. Шпак написав декілька патріотичних відоzw, став автором листівок і сатиричних віршів, спрямованих проти окупантів. Ці твори швидко стали популярними в народі, викликаючи гнів і роздратування фашистів. 19 червня 1942 року за доносом зрадника Микола Шпак був схоплений гестапо і після жорстоких тортур страчений.

«Світлим і чистим залишився в нашій пам'яті Микола Шпак, поет натхненної праці і ніжної любові, що знайшов у своєму поетичному арсеналі в дні Великої Вітчизняної війни зброю дошкульного сатирика, якою і бив він ворогів як боєць партизанського об'єднання» [1, т. 13, с. 249]. Це уривок із статті М. Рильського «Багатство нашої поезії», написаній у 1954 році. Варто відзначити, що Микола Шпак також з великою повагою ставився до свого старшого побратима і вчителя. Про це може яскраво свідчити той факт, що до вірша «Груд» – одного із кращих творів поетичної збірки «Жита красуються» – Микола Шпак взяв епіграф з поезії М. Рильського:

Глянь, розкривається назустріч
сонцю і грозам
Руками пружними запліднений
чорнозем... [8, с. 84].

Книга Микола Шпака «Жита красуються» була підготовлена автором до друку ще в 1941 році, але світ побачила лише після війни, ввійшовши до збірки вибраних творів поета як окремих цикл віршів.

Багаторічна дружба пов'язувала М. Рильського з родиною поета Матвія Ароновича Талалаєвського (1908 – 1978). Матвій Талалаєвський народився в Мохначці – ще одному сусідньому з Романівкою селі, але доля дозволила обом літераторам зустрітися лише в 1930 році. На той час М. Рильський був уже визнаним майстром українського поетичного слова, «майже класиком», а в творчому доробку Матвія Талалаєвського була лише одна збірка віршів «Вулички і вулиці». Писав Талалаєвський єврейською мовою, і тому читацька більшість знайомилась з його поезією лише з перекладів. М. Рильський здивував молодого автора тим, що попросив дозволити йому перекласти кілька віршів. М. Талалаєвський, звичайно ж, погодився.

Своїми яскравими перекладами українською мовою семи кращих творів молодого єврейського поета Максим Тадейович не тільки сприяв популярності Матвія Талалаєвського, а й допоміг йому у творчому визначенні, сприяв професійному зросту.

М. Рильський часто навідував свого молодого колегу (жили вони по-сусідству), а коли в перші післявоєнні роки за стандартним звинуваченням в «антирадянській діяльності» М. Талалаєвського було відправлено до ГУЛАГу, Максим Тадейович всі свої сили спрямував на те, щоб відновити справедливість і повернути йому втрачене чесне ім'я. Він майже щодня оббивав пороги поважних державних установ, просив допомоги і врешті-решт написав великого листа на адресу Генерального прокурора тодішнього СРСР, додавши до листа розгорнуту позитивну характеристику Талалаєвського. Згодом М. Талалаєвського було звільнено з-під ув'язнення. У 1956 році він пише вірш «Рідні села» з посвятою М. Рильському:

...набирався сил,
мужнів і як тополя ріс

Поет, що не байдужий був до горя й сліз,
Якому ще на «Білих островах»
Світило сонце правди ув очах! [9, с. 75].

М. Рильський досить часто перекладав своїх земляків-поетів, які писали єврейською мовою. Його перу належить переклад двадцяти восьми віршів уродженця Коростишева, видатного єврейського поета Давида Гофштейна та двох віршів Ошера Шварцмана – зачинателя нової єврейської поезії, котрий також народився в Коростишеві. У творчому доробку М. Рильського є переклади творів Матвія Гарцмана (один вірш), батьківщина якого – місто Бердичів; Риви Балясної (два вірша), котра народилася в місті Радомишлі; Йосипа Бухбіндера (один вірш) – уродженця Черняхова – та Ханана Вайнермана (один вірш), місце народження якого – селище Лугини.

М. Рильський благословив на високий творчий злет ще одного нашого відомого земляка, поета, лауреата Державної премії України імені Т. Г. Шевченка Миколу Сингаївського. М. Сингаївський народився в селі Шатрище Коростенського району Житомирської області в селянській родині. У шкільні роки захопився поезією, його вірші досить часто стали з'являтися в районній багатотиражці. Згодом про поетичне обдарування хлопчика довідались і в обласному центрі.

Навесні 1951 року в Шатрище завітали поважні гості. Здивованого дев'ятикласника закликали до кабінету директора школи, запропонували поїхати в Житомир і виступити на зустрічі громадськості області зі знаменитим поетом Максимом Рильським. Тут же були відібрані вірші, якими хлопчик мав вітати Максима Тадейовича. Та раптом виникла несподівана перепона. В «гардеробі» юного поета не було жодного костюма. Проблема швидко було вирішено. Хтось із районного керівництва одразу відправився у сільмаг і приніс звідти підходящий костюм. У ньому М. Сингаївський і поїхав до Житомира.

Зустріч з М. Рильським відбулась у приміщенні театру і пройшла якнайкраще. Зал тепло сприйняв виступ юного поета, який з особливим натхненням прочитав свої вітальні вірші. Максим Тадейович щиро подякував хлопчикові і запропонував йому одразу по закінченні зустрічі показати свою невеличку поетичну добірку. Микола Федорович ніколи не забуде, як захопили і схвилювали його хвилини спілкування з видатним майстром поетичного слова.

М. Рильський схвально відгукнувся на перші поетичні спроби молодого автора. Після закінчення середньої школи у Шатрищах М. Сингаївський поступив на філологічний факультет Київського державного університету. Його творчі взаємини з Рильським продовжували розвиватись і міцніти. В 1961 році в дипломній роботі М. Сингаївського, присвяченій творчості К. Герасименка – поета і драматурга, який загинув під час Великої Вітчизняної війни на Північному Кавказі, – «були виявлені прояви націоналізму». В ті роки подібне вело за собою суворе покарання, і студент-випускник мав бути автоматично виключеним з університету. Але завдяки впливу М. Рильського і ще кількох друзів-поетів Миколі Федоровичу напередодні державних іспитів перевестись на філологічний факультет Львівського університету і успішно закінчити його у тому ж таки 1961 році.

Особливе значення для усієї української літератури мала дружба М. Рильського з відомим поетом-перекладачем Борисом Теном (1897 – 1983). Борис Тен (Микола Васильович Хомичевський) познайомився з Максимом Тадейовичем ще в двадцять роки в Києві. Обоє були захоплені поезією, але окрім творення власних віршів їх ще приваблював поетичний переклад. Борис Тен частенько заходив в гості до Максима Тадейовича та Катерини Миколаївни на квартиру по вулиці Бульйонній, а згодом в їх невеличкий затишний будиночок в Голосіївському лісі. Розмови, які вели між собою обидва літератори, завжди торкалися актуальних проблем поезії та поетичного перекладу. Потім у своїх спогадах Борис Тен зазначив: «На цьому ґрунті у мене з Максимом Тадейовичем відбулося навіть своєрідне змагання в перекладі тексту відомої «Ранішньої серенади» Шуберта, перша строфа якої написана Шекспіром, а друга і третя – німецьким поетом Ф. Рейлем. Рильський переклав першу строфу, я – наступні, а виконувались вони, звичайно, як єдиний твір» [10, с. 136].

Звичайно, авторитет М. Рильського в царині перекладацької діяльності був значно вищим, ніж у Бориса Тена, але він ніколи не вдавався до своєї переваги, був завжди витриманим, коректним, у його стосунках з молодими колегами-поетами і перекладачами не спостерігалось ніякої зверхності чи зневажливості. Це приваблювало до нього митців, і Борис Тен, як ніхто інший, відчув на собі вплив яскравої особистості М. Рильського.

У молодості М. Рильський і Борис Тен часто цікавились творчістю одних і тих же авторів. Особливо захоплювала їх поезія видатного польського письменника Адама Міцкевича. Максим Тадейович досить схвально віднісся до кількох спроб Бориса Тена позмагатися з ним у перекладі «Кримських сонетів» А. Міцкевича. Ці твори по праву вважаються класичними, більше того, сонет завжди залишався улюбленою поетичною формою М. Рильського. Ознакою визнання перекладацького хисту Бориса Тена став той факт, що Максим Тадейович у книзі «Вибрані поезії» А. Міцкевича, яка вийшла в довоєнні роки, поряд зі своїми перекладами віршів геніального польського поета помістив низку перекладів свого колеги з Житомира.

У 50 – 60-ті роки М. Рильський часто навідувався до Житомира, був він частим гостем і в родині Хомичевських, що мешкала по вулиці Кашперівській (тепер вулиця Бориса Тена). В розлуці друзі постійно обмінювались листами. Поет-академік активно цікавився перекладацькою діяльністю Бориса Тена, уважно перечитував його переклади в різних стилях і манерах, висловлював зауваження, давав поради, підбадьорював при невдачах. М. Рильський постійно залучав свого колегу по перу до участі в перекладацьких виданнях, які він особисто укладав або редагував. Високу схвальну оцінку М. Рильського отримали здійснені Борисом Теном переклади поеми О. Пушкіна «Дім в Коломні», трагедії Ю. Словацького «Лілля Венеда» та п'єси В. Шекспіра «Річард III». Особливу увагу виявив Максим Тадейович до багаторічної роботи Бориса Тена над перекладами творів античної літератури – трагедій Есхіла, Софокла, Еврипіда, комедій Арістофана. Саме М. Рильському належить пропозиція перекласти українською мовою один із найвизначніших творів часів античності – епічну поему Гомера «Одіссея».

Максим Тадейович, посилаючись на авторитетну думку академіка О. Білецького – найбільшого на той час в Україні знавця античної літератури – вмовив Бориса Тена розпочати роботу над перекладом «Одіссеї». З особливими почуттями згадував Борис Тен цей період свого життя, відзначаючи активну дружню допомогу М. Рильського у здійсненні перекладу тексту давньогрецької поеми: «Скільки разів я звертався до Максима Тадейовича з приводу труднощів, які виникали при перекладі, скільки разів він допоміг мені своїми порадами, – неможливо перелічити.

І в листах своїх, і в написах на дарованих мені книжках Максим Тадейович не раз нагадував, що моя робота над Гомером його турбує не менш, ніж мене: «...словом, ні про вас, ні про Одисея, ні про античний світ, який треба хоч частково, але повніше, ніж досі дати в українському дзеркалі, – я не забуваю», – пише він в одному із листів. – А даруючи мені свою збірку «Голосіївська осінь», супроводить її «щирим побажанням довершити подвиг – переклад Гомера» [10, с. 136–137].

Як відомо, після здійснення перекладу «Одіссеї» Борис Тен одразу розпочав переклад іншої поеми Гомера – «Іліади». Титанічна праця розтяглася на роки, але знаменно і символічно, що в березні 1979 року, в день народження М. Рильського, за переклади «Одіссеї» та «Іліади» Гомера українською мовою Борис Тен був удостоєний літературної премії імені свого великого вчителя і друга.

Варто зазначити, що Борис Тен був особистістю неординарною, всебічно обдарованою. Він зумів яскраво проявити себе не тільки в літературі, а й у музиці. Поет-перекладач став ініціатором видання першої в історії нашого краю збірки літературних та музичних творів авторів Житомирщини. Книга отримала назву «Перший сніп» і вийшла в 1957 році. В ній були представлені як професійні літератори та музиканти, так і аматори. На прохання Бориса Тена, до цього зібрання творів своїх земляків М. Рильський написав цікаву і змістовну передмову, в якій зокрема говорилося: «Мені до серця, що житомиряни, будучи, звичайно, українськими, радянськими літераторами, люблять і оспівують свою землю, свій голубоцвітний льон, свої гаї й озера, своїх працюючих і добрих людей» [11, с. 4].

М. Рильський завжди цікавився тим, що так чи інакше було пов'язане з Житомирщиною. Не випадково один із кращих розділів поеми «Весняні води» він присвятив героїчному подвигу сім'ї Сосніних. Поетична розповідь М. Рильського про героїчну драму, яка розігралась в Малині в 1943 році, зацікавила мільйони простих читачів, а також багатьох істориків, кінематографістів, літераторів. Захопився ідеєю повніше і докладніше розповісти про самовіддану боротьбу Малинських підпільників проти гітлерівських загарбників відомий український прозаїк Василь Земляк, який на той час проживав в обласному центрі і працював в газеті «Радянська Житомищина». «Скрипка та армагеддон» – так мала називатися повість В. Земляка, присвячена Малинській трагедії. Але нез'ясованість

і утаємниченість обставин загибелі членів родини Сосніних, певна упередженість тодішніх органів державної безпеки по відношенню до деяких молодих членів підпільної організації, батьки яких свого часу були репресовані, а також необхідність ретельної перевірки цілої низки фактів спочатку уповільнили роботу над повістю, а згодом примусили В. Земляка взагалі відмовитись від її написання.

Тоді за справу взявся ще один молодий співробітник газети «Радянська Житомирщина» Олексій Опанасюк. Сьогодні Олексій Євменович – знаний письменник, лауреат премії імені Івана Огієнка, голова обласної організації Спілки письменників України, а тоді – літератор-початківець, який будь-що прагнув встановити істину і добитись справедливості. О. Опанасюк продовжив активний пошук, зібрав нові і перевіряв відомі факти, на основі яких створив правдиву картину боротьби підпільників міста Малина проти німецьких окупантів. Незважаючи на перестороги і заборони, молодий журналіст провів опитування багатьох учасників і очевидців тих подій, вивчив велику кількість історичних документів. Результатом його численних розвідок став нарис «Герої Малинського підпілля». Сміливість опублікувати його взяла на себе газета «Радянська Житомирщина» у номерах від 14, 15, 18 і 22 грудня 1963 року. Вже через декілька днів після публікації до молодого автора нарису надійшов лист від М. Рильського. В листі Максим Тадейович писав: «Шановний тов. Опанасюк! Ваш нарис про героїв Малинського підпілля – в „Рад. Житомирщині” – прочитав з цікавістю і задоволенням. Передаю газети моєму доброму приятелю, члену редколегії „Дніпра” Олександрю Микол. Підсусі, пишу йому, що добре буде, коли „Дніпро” запланує Вашу повість. Отже, – бажаю Вам успіху в роботі! З привітом М. Рильський» [1, т. 20, с. 516].

У той же день Максим Тадейович, як і обіцяв, надіслав листа О. Підсусі з дружнім проханням запланувати публікацію майбутньої повісті О. Опанасюка у журналі «Дніпро». Отримавши згоду від редакції, М. Рильський одразу повідомив про це молодого журналіста: «Шановний тов. Опанасюк! Редакція журналу «Дніпро» сповістила, що чекає Вашої повісті про малинське підпілля. Звичайно, я не можу Вам нічого обіцяти, крім того, що члени редколегії уважно поставляться до Вашого твору і в разі схвалення надрукують його. Можливо, звісно, що редколегія побажає і деяких виправлень... Отже, коли Ваш твір буде закінчений, – шліть його до „Дніпра”. З

привітом, М. Рильський. 29 квітня 1964 року. Київ» [1, т. 20, с. 532].

Правда, в журналі «Дніпро» повість О. Опанасюка так і не друкувалась. Вона вийшла у 1967 році у видавництві «Радянський письменник» під назвою «Кров і фата». Сьогодні про подвиг підпільників Малина знають усі. В 1965 році Ніна Сосніна була удостоєна звання Героя Радянського Союзу (посмертно), її батько – Іван Іванович Соснін (також посмертно) – був нагороджений орденом Вітчизняної війни. А у 1947 році, коли М. Рильський писав свою поему «Весняні води», про героїчні і водночас трагічні події, які відбулися під час війни в невеличкому містечку на Поліссі, знали лише одиниці. Можна з упевненістю сказати про те, що саме М. Рильський відкрив для нащадків ще одну маловідому героїчну сторінку нашої історії.

Естафету з рук на той час уже важко хворого поета прийняв О. Опанасюк. А приклад М. Рильського і О. Опанасюка, у свою чергу, надихнув відомого російського письменника і публіциста Сергія Сергійовича Смірнова, котрий слідом за ними розповів читачам про Малинську героїчну трагедію в документальній повісті «Сім'я». Повість була написана в 1968 році, за сценарієм С. Смірнова був знятий повнометражний художній фільм з такою ж назвою.

Усі, хто знав М. Рильського, завжди відзначали його особливе, по-справжньому батьківське ставлення до творчої молоді. Багатьом молодим поетам, прозаїкам, драматургам, літературним критикам і мистецтвознавцям Максим Тадейович вручив пугівку в життя, допоміг яскравіше вистівитись граням таланту. Щоденно він отримував від початківців величезну кількість листів і бандеролей з творами найрізноманітніших жанрів. Степан Майстренко, котрий виконував обов'язки секретаря М. Рильського в останній рік життя поета, у своїх спогадах [7, с. 379] підкреслював, що Максим Тадейович нікому не передоверив писати відповіді на отримані листи, а робив це власноручно. Великий поет ніколи не лукавив, відмовляючи новачку чи, навпаки, підтримуючи його. Усі листи М. Рильського відтворюють одну із найяскравіших рис характеру визначного майстра художнього слова – його граничну чесність та відвертість.

У січні 1964 року земляк М. Рильського, відомий український журналіст і письменник Лесь Іванович Мазур передав йому вірші поета-початківця Бориса Остапенка. На той час сам Борис Васильович ніс службу в армійських лавах і

робив лише перші кроки до вершин творчої майстерності. Максим Тадейович був по-справжньому задоволений, прочитавши невеличку поетичну добірку молодого солдата, адже вірші відзначалися «щирістю і свіжістю», глибоким ліризмом, у них відбивалось особливе світобачення автора, просліджувався тісний зв'язок з народними традиціями. Ще більше зрадив М. Рильський, коли довідався, що Борис Остапенко народився у селі Миролубівці Попільнянського району. Незважаючи на хворобу і зайнятість Максим Тадейович знайшов можливість рекомендувати вірші Б. Остапенка для публікації у газеті «Літературна Україна», і вже через декілька днів цикл віршів молодого поета було надруковано.

Земля Житомирщини постійно надихала М. Рильського на творчість, дарувала натхнення, допомагала відшукувати найкращі, найвагоміші і найзаповітніші слова. Постійно відчуваючи щиру любов і повагу своїх земляків, великий поет відповідав їм такою ж щирою любов'ю і повагою.

1. Рильський М. Т. Зібрання творів: в 20 тт. – К. : Наука, 1983–1990.
2. Рильський М. Т. В муках моїх золотих // Лірика. Листи. Спогади та літературно-критичні праці про поета. – Житомир : АСА, 1998.
3. ЦДТГАМ, ф. 109, I експ., 1861.
4. Герцен А. И. Собрание починений: в 30 тт. – Т. 15. – М. : Наука, 1958.
5. Костриця М. Ю. М. Т. Рильський і Житомирщина // М. Т. Рильський і українська література ХХ століття / Матеріали та тези доповідей науково-теоретичної конференції, присвяченої 100-річчю від дня народження М. Т. Рильського. – Житомир, 1995.
6. Рильський М. Т. Бабине літо // Українська хата. – 1912. – № 2.
7. Незабутній Максим Рильський // Спогади. – К. : Дніпро, 1968.
8. Шпак М. І. Вибране. – К. : Дніпро, 1989.
9. Талалаєвський М. А. Поезії. – К. : Радянський письменник, 1956.
10. Борис Тен. У творчих взаєминах із Рильським // Жадань і задумів неспокій. – К. : Радянський письменник, 1988.
11. Перший сніп // Збірка творів місцевих авторів Житомирщини. – Житомир, 1957.

